

let-  
jšo  
o in  
celo  
kon-  
,  
ga

Borut Belec

otlin-  
avije  
azi-

## Zmanjševanje vinogradniških površin v Podravju in južnem Pomurju med leti 1896 in 1967

### UVOD

Namen prispevka je prikazati nazadovanje vinogradniških površin v vinorodnem Podravju in južnem Pomurju v obdobju zadnjih 70 let. Ker je tukajšnji subpanonski svet najpomembnejše slovensko vinorodno območje, nam rezultati študije nakazujejo tudi marsikatero razvojno značilnost celotnega slovenskega vinogradništva. Upadanje vinogradniških površin, posebno še po drugi svetovni vojni, je nasploh precej zmanjšalo pomen te kmetijske panoge, pospešilo depopulacijo in v širšem kompleksu socialnogeografskih dejavnikov pripomoglo k današnji gospodarski nerazvitosti vinorodnih regij. Nemalo pomemben je tudi njihov učinek na pejsažno transformacijo.

Kot statistično izhodišče mi rabijo katastrske občine. Žal pa v analizi ni zajeto Prekmurje, ki nima časovno in upravnoteritorialno adekvatnih statističnih podatkov za konec preteklega stoletja.

### 1. NEKAJ RAZVOJNIH ZNAČILNOSTI VINOGRADNIŠTVA

Vinogradi prekrivajo v vzhodni Sloveniji prisojna pobočja terciarnih goric, ki spremljajo ravninski svet ob Dravi in Muri. Gódi jim subpanonsko podnebje z vročimi poletji, visoko število sončnih dni, tople jeseni, majhna množina padavin, a tudi peščena, ilovnata ali laporna tla. Ekološki pogoji za vinsko trto so v Sloveniji prav v subpanonskem svetu silno ugodni, čeprav povzročajo pozebe in toča precej nevšečnosti.

Ob naravnih elementih so na razširjenost in pomen vinogradništva nedvomno vplivali tudi družbenohistorični dejavniki, predvsem kapital bogatega meščanstva in cerkve. Ni naključje, da je koncentracija vinogradniških površin največja v bližini trških oziroma urbanih središč, kot so Maribor, Ptuj, Radgona, Ljutomer, Ormož in Slovenska Bistrica (v Prekmurju Lendava). V njihovi okolici so bile vinorodne površine v rokah

tujcev, a so po letu 1945 prešle v družbeno last. Drugod je bolj ali manj prevladovalo kmečko lastništvo, vinogradi pa so bili ali last domačinov iz neposredne bližine ali pa Polancev z ravninskega sosedsstva, npr. z Murskega in Ptujkega polja. Kmetje z Murskega polja so imeli veliko vinogradov v Slovenskih goricah, s Ptujkega v Halozah. Poudariti je treba, da so domačini vinorodno posest po odpravi viničarskih odnosov v glavnem obdržali, medtem ko se je posest Polancev bistveno skrčila. Tako ugotavljamo danes tri tipe vinogradniških regij, in sicer s podružbljenim, mešanim in kmečkim vinogradništvom.

Zelo močno so na razširjenost vinogradništva vplivali učinki krize, ki jih je ob koncu preteklega stoletja vnesel pojav trtne uši in drugih trtnih bolezni. Vinogradniške površine so se zaradi večje ekološke zahtevnosti trte na ameriških podlagah skrčile in koncentrirale v najugodnejših vinorodnih okoliših. Ker so zahtevali novi nasadi intenzivnejšo obdelavo, je imel kapital zelo važno vlogo. Socialno šibkejši sloji prebivalstva so kljub prizadevanjem države, da bi omilila težke posledice vinogradniške krize in omogočila uspešno obnovo (posojila ipd.), posebno v slabših ekoloških pogojih opuščali gojenje vinske trte. Prav v tem času se tudi hitro spreminjajo zemljiški odnosi v škodo domačega prebivalstva, in sicer ne le v zemljiškoposestno mešanih okoliših, temveč tudi v dotlej še izključno kmečkih. Ni čuda, če se te vinorodne regije že takrat demografsko praznijo, čeprav zaradi močne rasti prebivalstva še precej neopazno. Umik vinogradniških površin ob prvi obnovi je torej v kompleksu raznih dejavnikov pospešil depopulacijo in zmanjšal rast prebivalstva.

Vinogradništvo je doživljalo krize tudi med obema vojnama. Pojavile so se težave s prodajo vina v tujini in doma (nove meje, konkurenca cenejših južnih vin), vrh vsega prav v času največje rodnosti obnovenih nasadov. Tudi nega in obdelava vinogradov pri revnejših posestnih slojih ni bila zadovoljiva, zato se marsikje pojavijo znaki hiranja. Obdobje druge svetovne vojne prinese nove težave, npr. pomanjkanje zaščitnih sredstev in delovne sile.

Veliko daljnosežnejše učinke za razvoj vinogradništva pa imajo zemljiške spremembe po letu 1945, povezane z zakonom o agrarni reformi in odpravi viničarskih razmerij. Mnogo vinogradov namreč, ki so prešli v družbeno lastništvo, zaradi izčrpanosti in pomanjkanja sredstev za obnovo opuste. Šele zadnje desetletje prinaša nasade z uporabo moderne vinogradniške tehnologije in ponovno večanje vinogradniških površin. Nove oblike vzgoje vinske trte, predvsem terasni nasadi, so hkrati bistveno spremenile dosednji vinogradniški pejzaž.

Kmečko vinogradništvo v primerjavi z družbenim doslej še ni našlo uspešne poti za svoj razvoj. Prímanjkuje mu delovne sile, drobne mehanizacije, sredstev za obnovo, pojavljajo se tržne težave ipd. Tako imenovana socialna ledina in ozelenjevanje pokrajine postajata v kmečkih vinorodnih regijah zato vedno pogostejši pojav, proces demografskega praznjenja in staranja pa se stihijsko nadaljuje. Ni pretirana trditev, da so kmečka vinorodna območja gospodarsko relativno najmanj razvita in da se v njih srečujemo še s posebno težkimi socialnimi problemi.

Iz dosedaj povedanega je bilo razvidno, da so družbeni dejavniki že med obema vojnoma, posebno pa po drugi negativno vplivali na razvoj vinogradništva, še posebej kmečkega, ki mu še vedno pripadajo okoli tri petine vinogradov. Rezultat takšnega razvoja je izredno močno nazadovanje vinogradniških površin po zadnji vojni. V resnici je umik vinogradov še močnejši, kot kažejo katastrski podatki, ki zaostajajo za hitrimi spremembami na terenu. Slednje potrjujejo tudi kartiranja izrabe tal. Marsikatera površina, registrirana kot vinograd, kaže le še sledove nekdanje kulture, precej vinorodnega sveta pa je v raznih prehodnih fazah propadanja oziroma prehoda v travnik. Razen tega je tudi rodnost kmečkih vinogradov nizka.

## II. PRIMERJAVA DELEŽA VINOGRADOV LETA 1896 IN 1967 PO REGIJAH

### Slovenske gorice

Najobsežnejša vinorodna regija subpanonskega sveta so Slovenske gorice, saj merijo 1 026 km<sup>2</sup>. Tu je največ vinogradov, čeprav je relativni delež le-teh v Halozah zaradi večje kompaktnosti gričevja nekaj večji. Leta 1896 je bilo v Slovenskih goricah 10 505 ha vinogradov in so zavzemali 10,2% površine. Ta delež se je do leta 1967 znižal na 4 638 ha ali 4,5%, torej pod polovico nekdanjega obsega. Vendar ugotavljamo med posameznimi deli Slovenskih goric znatne razlike. V Zahodnih Slovenskih goricah so zavzemali leta 1896 vinogradi 4 614 ha ali 13,8%, v Srednjih 3 440 ha ali

7,3% in v Vzhodnih 2 450 ha ali 10,8% površine. Najbolj vinorodne so bile torej takrat Zahodne Slovenske gorice in nanje je odpadlo 44% slovenjegoriških vinogradov.

Umik vinogradniških površin pa ni bil enakomeren, saj so se skrčile do leta 1967 v Zahodnih Slovenskih goricah na 3,9%, v Srednjih na 3,5% in Vzhodnih na 7,6% površine. Težišče vinogradništva se je potemtakem prevesilo na Vzhodne Slovenske gorice. Danes zavzemajo vinogradi v Zahodnih Slovenskih goricah 1 279 ha ali le 27% vseh slovenjegoriških vinogradov. Skrčili so se kar za 3 335 ha, torej skoraj na četrtino nekdanjega obsega, v Srednjih Slovenskih goricah za 1 812 ha, na polovico, a v Vzhodnih za 720 ha, torej le na dobri dve tretjini.

Relativno največ vinogradov je bilo leta 1896 v Jeruzalemskih goricah, kjer so prekrivali kar 20,9% površine. Sledile so Mariborske gorice s 16,8%, gorice med zgornjo Pesnico in Muro (gorice okrog Svečine in Jarenine) z 12,4% in gorice med Muro, zgornjo in srednjo Ščavnico (pretežno Radgonske gorice) z 9,9% vinogradov. Relativno najmanj vinogradov (6,5% površine) pa so imele tudi že takrat gorice med srednjo Ščavnico, srednjo in spodnjo Pesnico (gorice okrog Kremberka, Cerkvencjaka in Juršinec), Ptujске gorice (6,1%) i in Zahodne Ljutomersko-ormoške gorice (5,7%).

Umik vinogradov je bil dokaj različen. V Jeruzalemskih goricah so se do leta 1967 umaknili na 15,3% površine ali tri četrtine nekdanjega obsega, v Mariborskih goricah na 5,2% ali tretjino, v goricah med zgornjo Pesnico in Muro na 3,2% ali četrtino ter v goricah med Muro, zgornjo in srednjo Ščavnico na 6% ali tri petine nekdanjega obsega. Tudi v goricah z manjšim relativnim deležem vinogradov je bil umik močan. V goricah med srednjo Ščavnico, srednjo in spodnjo Pesnico se je zmanjšala vinorodna površina na 2,7% celotne površine ali dve petini nekdanjega obsega, v Ptujskih goricah na 2,1% ali tretjino in v Zahodnih Ljutomersko-ormoških goricah na 3,6% ali na dve tretjini.

Najmočnejši umik vinogradništva beležimo torej v goricah med zgornjo Pesnico in Muro, v Mariborskih in Ptujskih goricah.

Umik vinogradniških površin je viden tudi iz primerjave števila katastrskih občin po deležu vinograda. Občin z več kot 25% vinograda je bilo leta 1896 še 54, leta 1967 pa le 7, medtem ko je število občin z manj kot 10% vinograda poraslo v istem obdobju od 153 na 238, občin z manj kot 5% vinograda pa celo od 85 na 189. V Zahodnih Slovenskih goricah z najmočnejšim umikom vinogradov se je število katastrskih občin z nad 25% vinogradov zmanjšalo od 22 na 0, v Srednjih od 16 na 1 in Vzhodnih od 16 na 6. V tem času se je

povečalo število občin z manj kot 5% vinograda v Zahodnih Slovenskih goricah od 14 na 68, v Srednjih od 53 na 93 in v Vzhodnih od 18 na 28.

### H a l o z e

So druga najpomembnejša vinorodna regija subpanonskega sveta. Po relativnem deležu vinogradov celo prekašajo Slovenske gorice, a so precej manjše od njih (248 km<sup>2</sup>). Delimo jih v Zgornje Haloze, ki so mnogo manj vinorodne od Spodnjih, za katere uporabljamo v zadnjem času tudi ime Vinorodne Haloze (3,4).

Vinogradi so leta 1896 zavzemali 3 081 ha ali 12,4% površine in so se do leta 1967 umaknili na 1 463 ha ali 5,9%, tj. na slabo polovico nekdanjega obsega. Umik je bil veliko večji v Zgornjih Halozah, kjer so zavzemali vinogradi leta 1896 le 7,9% površine. Skrčili so se na dobro četrtino nekdanjega obsega, tako da zavzemajo danes komaj 2,1% površine. V vinorodnih Halozah z 71,1% vseh haloških vinogradov in 16% vinogradniške površine v letu 1896 so se le-te do leta 1967 zmanjšale na 8,9%, tj. na dobro polovico nekdanjega obsega. Najmanjši je bil umik v Borlsko-zavrčških goricah, približno na dve tretjini nekdanjega obsega. Relativni delež vinogradov v Vinorodnih Halozah v razmerju do vseh haloških vinogradov se je tako povečal in znaša danes 83,6%.

Število katastrskih občin z manj kot 10% vinograda se je v obdobju 1896-1967 v Halozah povečalo od 22 na 42, vseh 9 občin z nad 25% pa je izginilo.

### P o d p o h o r s k e g o r i c e

Zavzemajo vzhodne obronke Pohorja od Fale do Slovenske Bistrice (175 km<sup>2</sup>). Po površini vinogradov jih sicer prekašajo Dravinjske gorice, vendar je njihov relativni delež tukaj večji. Leta 1896 je bilo v Podpohorskih goricah 1 047 ha ali 5,9% vinogradov, leta 1967 pa so zavzemali le 403 ha ali 2,3% površine. Umaknili so se torej na približno dve petini nekdanjega obsega, najbolj v Slivniško-framskih goricah, celo pod tretjino.

Število katastrskih občin z manj kot 5% vinograda se je povečalo od 19 na 34.

### D r a v i n j s k e g o r i c e

Predstavljajo vez med Halozami in Podpohorskimi goricami in imajo tudi samo v svojem zahodnem delu, Slovenjekonjiških goricah, podpohorsko obeležje. K Dravinjskim goricam prištevamo še dolgo, dokaj individualizirano slemo med Polskavo, Ložnico in Dravinjo,

tako imenovano Savinsko, ki pa ga tako označujejo le v njegovem vzhodnem delu.

Dravinjske gorice (304 km<sup>2</sup>) so, če izvzamemo Kozjak, najmanj vinogradniške. Vinogradi so zavzemali leta 1967 le 534 ha ali 1,7% površine, na Savinskem celo le 0,8%. Od leta 1896, ko jih je bilo 1 327 ha in so zavzemali 4,4% površine (kot danes v Slovenskih goricah), ugotavljamo umik na dve petini nekdanjega obsega. Posebno močan je bil v Poljčanskih goricah, kjer so se vinogradi umaknili celo na tretjino nekdanje površine.

Število katastrskih občin z manj kot 5% vinograda se je povečalo od 36 na 51, tistih s 5 do 10% pa je padlo od 12 na 1.

### K o z j a k

Vinograde zasledimo v skromni meri tudi še na prisojnih obronkih Kozjaka, na 63 km<sup>2</sup> le 44,5 ha ali 0,7% površine. Največ jih je pri Bresternici. Poudariti pa je treba, da je bil prav na Kozjaku (in v Podpohorskih ter Dravinjskih goricah), tj. na prehodu iz subpanonskega v subalpski svet, podobno kot na obrobju alpskih in predalpskih kotlin (Ljubljanska, Celovška in Celjska kotlina), umik vinogradov najmočnejši. Botrovale so mu še posebno ekološko manj ustrezne hladnejše lege.

Na Kozjaku brez k.o. Gradišče in Veliki Boč je bilo leta 1896 308,3 ha ali 4,8% vinogradov, celo relativno več kot v Dravinjskih goricah in nekaj več, kot jih je poprečno danes v Slovenskih goricah. Sedanje površine znašajo le sedmino tistih iz leta 1896. Od desetih katastrskih občin je imelo na Kozjaku leta 1896 pet občin do 5% vinograda, dve od 5 do 10%, dve od 10 do 15% in ena od 25 do 30%, leta 1967 pa je imelo vseh deset občin manj kot 5% te kulturne kategorije.

### III. SKLEPNI PREGLED GIBANJA VINOGRADNIŠKIH POVRŠIN V OBDOBJU 1896-1967

Bistvena poteza v razvoju vinogradništva je zmanjševanje vinorodnih površin. Obenem ugotavljamo, da je njegovo nazadovanje tem izrazitejše, čim bolj se približujemo subalpskemu svetu in njegovim ekološko manj ugodnim pogojem. Vendar pa opuščanje vinogradov še zdaleč ni samo ekološko pogojeno, saj si na primer ne moremo razlagati nadpoprečnega umika vinogradniških površin v Mariborskih, Svečinskih in Jareninskih goricah brez pritegnitve družbenih dejavnikov, še posebno tistih po zadnji vojni. V celoti so se vinogradniške površine v obdobju 1896-1967 skrčile od 16 269 ha na

7 085 ha, tj. za 9 184 ha ali močno pod polovico nekdanjega obsega. Če ocenjujemo posamezna vinorodna območja s tega vidika, ugotovimo izreden umik na Kozjaku, nadpoprečnega pa še v Podpohorskih in Dravinjskih goricah, medtem ko so Slovenske gorice in Haloze nekoliko pod poprečjem umika. Obenem se je povsod razen v Slovenskih goricah in Halozah zmanjšal relativni delež vinogradov v razmerju do skupne površine vinogradov. Prav tako preseže relativni delež vinogradov delež skupne površine le na omenjenih dveh vinogradniških območjih.

Razvojne poteze vinogradništva posameznih vinorodnih območij pa izstopijo še mnogo bolj ob osvetlitvi njihovih sestavnih delov. Tako je predvsem opazen umik vinogradov v Zahodnih Slovenskih goricah, kjer so leta 1896 zavzemali 43,9%, leta 1967 pa le še 27,6% vseh slovenjegoriških vinogradov. V srednjih Slovenskih goricah se delež vinogradov v razmerju do vseh slovenjegoriških vinogradov ni veliko spremenil, medtem ko se je v Vzhodnih Slovenskih goricah relativno povečal od 23,3% na 37,3%. Tudi v Halozah ugotavljamo, da so vinogradi v njihovem zahodnem delu (Zgornje Haloze) leta 1896 zavzemali 28,9%, leta 1967 pa le 16,4% vseh haloških vinogradov. V Vinorodnih Halozah se je nasprotno ta delež dvignil od 71,1% na 83,6% vse vinogradniške površine v Halozah.

Od skupnega števila 471 katastrskih občin jih je imelo leta 1896 le 154 manj kot 5% vinograda, leta 1967 pa kar 308. Število občin, ki imajo do 10% vinograda, se je povečalo od 256 na 382, število tistih z nad 25% vinograda pa skrčilo od 65 na bore 7! Občin s 25 do 30% vinograda je bilo leta 1896 31, v letu 1967 pa le 2!

Za sklep še o umiku vinogradništva po današnjih upravnoteritorialnih enotah - občinah. Zajeta je njihova celotna površina, torej tudi nevinorodne katastrske

občine. Relativni delež vinogradov je zato seveda precej nižji od tistega po vinorodnih območjih, vendar je leta 1896 še pri petih od osmih občin presegel 6%. Najvišji je bil pri občini Ormož s 7,7%, sledile so občine G.Radgona s 7,1%, Maribor s 6,7%, Ptuj s 6,1% in Lenart s 6%. V letu 1967 je imela najbolj vinorodna občina Ormož samo 5,5% vinogradov, večji relativni delež vinogradov pa sta kazali še občini G.Radgona (4,2%) in Ljutomer (3,4%). Pri preostalih je delež vinogradov padel na 1 do 3%. Najmanjši umik sta zabeležili občini Ljutomer (indeks 76,3) in Ormož (indeks 71,6), deloma še G.Radgona (indeks 56,9). Za manj kot znaša poprečje (43,6), so se umaknili vinogradi še v občini Ptuj (indeks 48,5) in Slovenska Bistrica (indeks 44,4). Sledijo občine Slovenske Konjice z indeksom 31,4, Maribor z 28,1 in Lenart s 25,7, ki zavzemajo vinorodne okoliše z najslabšimi ekološkimi pogoji oziroma najmanj ugodnimi socialnoekonomskimi razmerami (Kozjak, Podpohorske gorice, Zahodne in deloma Srednje Slovenske gorice). Medtem ko je bila leta 1896 ga teritoriju današnje občine Maribor kar tretjina vseh vinogradov Podravja in južnega Pomurja, je ta delež leta 1967 znašal le petino. Znižal se je tudi v občinah Slovenske Konjice in Lenart, v občini Slovenska Bistrica se ni spremenil, drugod pa je zaradi relativno manjšega nazadovanja vinogradniških površin porasel, še posebno v občinah Ljutomer in Ormož.

#### OPOMBE

1. Gemeindeglossar von Steiermark. Wien 1905.
2. Sumarniki zemljiških kategorij po katastrskih občinah za leto 1967. Geodetska uprava SRS. Ljubljana.
3. V. Bračič: Vinorodne Haloze, Maribor 1967, 13.
4. S. Illešič: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. ČZN Nova vrsta, 3. (XXXVIII.) letnik 1967, Maribor 1967, 16.

Branko Mlinar

## Avtobusni linijski promet v Sloveniji

V tem sestavku so v izvlečku nanizane ugotovitve, zbrane z raziskavo avtobusnega linijskega prometa v sezoni 1964/1965. Temeljno gradivo so dali podatki voznih redov podjetij s sedežem v Sloveniji in voznih redov za mednarodne in medrepubliške linije pod-

jetij s sedežem izven naše republike. Gradivo je bilo mehanografsko obdelano na stroju UNIVAC-1004. Celotna raziskava je temeljila na podobni raziskavi v letu 1960 in metodoloških pripravah v letu 1963 in 1964.